

بهار بی خزان

کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آثار مهدوی علامه بهاری رحمته‌الله علیه

احمد رنجبری حیدر باغی*

پیش از پرداختن به نگاشته‌های آیت‌الله محمدباقر بهاری رحمته‌الله علیه آشنایی اجمالی با زندگی و احوالات این عالم بزرگوار ضروری به نظر می‌رسد.

تولد و کودکی

محمدباقر بن محمدکافی بن محمدیوسف، معروف به محمدباقر بهاری در روز آخر ذی‌حجه سال ۱۲۷۷ قمری^۱ در روستای بهار همدان به دنیا آمد. وی در کودکی به علت ناتوانی در فراگیری از مکتب اخراج می‌شود^۲ اما تقدیر چنان بود که ایشان بعدها جزو علمای بزرگ همدان شود. خاندان مرحوم بهاری از علمای دین بودند؛ جدش فقیهی عالم به شمار می‌آمد،^۳ چنان‌که برادرش محمدرضا از فحول علمای نجف بود.^۴

تحصیلات

محمدباقر تحصیلات ابتدایی خود را نزد پدر و برخی دیگر از علمای بهار فراگرفت. سپس به همدان آمد و در مدرسه آخوند ملاحسین‌قلی همدانی نزد محمداسماعیل همدانی به فراگیری علم پرداخت.^۵ سپس در بروجرد نزد شیخ محمود طباطبایی به دانش‌اندوزی پرداخت و در حالی که بیست سال داشت، سطوح عالی علوم حوزوی را به اتمام رساند.^۶ وی در سال ۱۲۹۷ قمری به نجف هجرت کرد و در آن‌جا رحل اقامت افکند و از محضر بزرگان بهره‌ها برد^۷ و پس از بیست سال تلاش علمی و اندوخته‌های بی‌کران و رسیدن به درجه اجتهاد و اخذ اجازات، در سال ۱۳۱۶ قمری به زادگاه خویش بازگشت.^۸

برخی از اساتید و مشایخ وی در نجف از این قرارند: آخوند خراسانی، ملاحسین قلی همدانی، شیخ حسن مامقانی، علامه نوری، میرزا حبیب رشتی، مالطف‌الله مازندرانی،^{۱۰} شیخ محمدحسین کاظمی، سید محمدحسن شیرازی، ملامحمد ایروانی، ملامحمد شریانی،^{۱۱} شیخ محمد طه نجف^{۱۲} و ...

فعالیت‌های تبلیغی، تصنیفی و سیاسی

آیت‌الله بهاری بعد از آن که به وطن بازگشت، مورد استقبال مردم قرار گرفت و از همان روزها پیوسته به تبلیغ و ارشاد مردم و نیز تصنیف آثار ارزشمند و خدمت به دین الهی پرداخت.^{۱۳} پس از درگذشت حاج سید عبدالمجید گروسی (از مجتهدان مبرز همدان، درگذشته ۱۳۱۸ قمری) مرحوم بهاری به خواهش اهالی شهر تصدی مناصب دینی، امامت مسجد جامع و تولیت موقوفات آن را به عهده گرفت و در کنار آن به کشاورزی اشتغال داشت.^{۱۴} علامه بهاری از علمای کثیرالتألیف هستند و آثار مهم و ارزشمندی به یادگار نهاده‌اند. بهاری بیش‌تر اوقات خود را به تدریس و تألیف می‌گذراند. از او نزدیک شصت کتاب و رساله در موضوعاتی چون فقه، اصول، حدیث، رجال و کلام به فارسی و عربی به جای مانده است. مرحوم بهاری کتاب‌خانه شخصی بزرگی داشت که شامل نسخه‌های نفیس بود. ایشان علاوه بر تألیف، کتب مورد نیاز خود را استنساخ می‌کردند. بیش‌تر نسخه‌های خطی کتاب‌خانه علامه بهاری در بخش مخطوطات کتاب‌خانه آیت‌الله مرعشی^{۱۵} نگهداری می‌شود.

آیت‌الله بهاری به عنوان یک روحانی انقلابی در نهضت مشروطه در همدان سهم بسزایی داشت و به نفع مشروطه دست به فعالیت‌هایی زد که نتیجه آن برپایی جنبش‌هایی در این باره بود. وی از مشروطه حمایت می‌کرد و *ایضاح الخطاء* را در همین راستا تألیف کرد. به نظر ایشان بین مشروطه و مشروطه هیچ تعارضی وجود نداشت.^{۱۶}

وفات

شمع وجود علامه بهاری پس از پنج دهه مجاهدت علمی و اخلاقی در ماه شعبان سال ۱۳۳۳ قمری در همدان خاموش گردید و در همان‌جا به خاک سپرده شد.^{۱۷}

آثار غیرمهدوی

آثار غیر مهدوی ایشان عبارتند از: *آیه کن فیکون، اصول دین، اعلان الدعوة* (تکمله دعوة الحسينیه، در استجاب گریه برای امام حسین از طریق اهل سنت)، *ایضاح الخطاء*^{۱۸} (در ذم و رد استبداد و دفاع از مشروطه)، *بدر الامة فی جفر الائمة* (رساله در جفر)، *البیان فی حقیقة الایمان*، *تذییل الطلع النضید* (رد بر ابن حجر در لعن یزید)، ترجمه *عثمان بن عیسی الرواسی، تسدید المکارم*

و تفضیح الظالم (در بیان تحریفاتی که در نسخه چاپی مکارم الاخلاق طبرسی صورت گرفته)،
 التفضیل فی معنی التفضیل، التقليد و احکامه، تکلیف الکفار بالفروع، التنبيه على بعض ما فعل
 بالکتب (بیان برخی از تحریفاتی که در کتب چاپ مصر روی داده است)، تنزیه المشاهد من دخول
 الأبعاد، الجمع بین الفاطمیین، الدرّة الغروية و التحفة الحسينية، دين المقتول، الرد على اظهار الحق،
 الرد على النصارى، رسالة فی تزویج الصغيرة فی المدّة القليلة، روح الجوامع (در رجال)، السلاح
 الحازم لدفع الظالم (ردّ بر ابن حجر در منع مثالب معاویه)، السؤال و الجواب (جواب سؤالات یک
 نصرانی از مؤلف)، شرح الآيات (پاسخ اشکالاتی که یک نصرانی بر قرآن کریم وارد دانسته)،
 شرح قطر الندی، رسالة فی الصحيح و الأعم، کتاب الصوم، الطلع النضید فی ابطال المنع عن لعن
 یزید (ردّ بر ابن حجر)، رسالة فی العدالة، العصمة و دفع الوسمة (ردّ بر انکار عصمت ائمه)، کتاب
 عمّار (در احوالات عمّار)، الفوائد الاصولية، المجاهدات، مستدرک الدرّة الغروية و التحفة الحسينية،
 مطلع الشمسين فی فضائل حمزة سيد الشهداء و جعفر ذی الجناحين، المعراج (در معراج جسمانی و
 روحانی)، مفارقة الاجزاء للقبول (رسالة فی)، مقدمه مناقب خوارزمی، نثار اللباب فی تقییل التراب
 (در بیان استحباب عتبه بوسی مشاهد مشرفه)، الوجیزة (در ویژگی‌های مناقب خوارزمی)، وفاة
 النبی، ولد الزناء و احکامه (رسالة فی).^{۱۷}

آثار مهدوی

در این بخش به کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آثار مهدوی مرحوم بهاری می‌پردازیم. گفتنی
 است همه نسخه معرفی شده، در کتاب‌خانه آیت‌الله مرعشی رحمته‌الله نگه‌داری می‌شود. علامه بهاری از
 پیش‌گامان و صاحب‌نظران عرصه مهدویت است که در حدود ۱۹ اثر مهدوی از خود بر جای
 گذارده است که در ادامه مقاله به ۱۵ مورد از آن دست می‌یازیم.

إضائة النور فی الامام المستور (عربی)

گویا فردی از مخالفان امامیه پس از اقرار به وجود مبارک حضرت مهدی عجلت‌الله سیمت آن
 بزرگوار به عنوان امام دوازدهم شیعیان را انکار نموده است و آن حضرت را از نسل امام حسن
 مجتبی علیه‌السلام دانسته است. مؤلف گران‌قدر در این رساله از طریق اهل سنت به این شبهات پاسخ
 داده است.^{۱۸}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... والقانی امواج المحن الی مسقط راسی بهمدان و رزقت فیه زیارة
 الوالد و الاقارب و الاخوان.

انجام: وله علیه‌السلام فی کل زمان من یجدد ذکره من استباه السائل و الله یتیم نوره فلنکتف بذلك و
 فیه غنی لمن جانب العصبية و الهوی.

نسخه‌ها

شماره نسخه: ۱۲۳۴۶/۱، نسخ، اوائل شعبان ۱۳۱۷ قمری، روستای بهار همدان، ۴۲ برگ
«۱ - ۴۲» رساله اول مجموعه، ۱۶ سطر، حاشیه‌نویسی دارد و در آغاز و انجام اشعاری به عربی
دیده می‌شود.^{۱۹}

ایضاح المرام فی امر الامام علیه السلام (عربی)

مؤلف می‌گوید: بعد از تألیف کتاب قامعه اللجاج و دافعة الحجاج شرح صدری بر من حاصل
گشت که درباره حکمت عدم تعیین زمان ظهور نکاتی را بیان کنم.^{۲۰}
آغاز: الحمد لله رب العالمین... لما ذكرت فی قامعة اللجاج اختفاء وقت ظهور ابن الحسین
صاحب العصر و الزمان عجل الله فرجه.
انجام: قال الثانی عشر الذی یصلی خلفه عیسی بن مریم علیها السلام عند سنة یسن و القرآن الحکیم و
السند فیہ من العیاش الی السراج مجاهیل و کذا ابو لیبید فلاحظ.

نسخه‌ها

شماره نسخه: ۱۲۳۴۶/۲، نسخ، روز شنبه ۱۵ ذی‌القعدة ۱۳۱۳ قمری، روستای بهار همدان،
۴۱ برگ «۶۱ - ۱۰۰»، رساله دوم مجموعه، سطور مختلف «۱۶ - ۱۷»، حاشیه‌نویسی دارد.^{۲۱}

أبهی الدرر فی تکملة عقد الدرر فی أخبار الإمام المنتظر (عربی)

علامه بهاری رحمته الله در مقدمه این اثر چنین می‌نگارد: وقتی کتاب عقد الدرر فی أخبار الإمام
المنتظر (از ابوبدر یوسف بن یحیی سامی شافعی، درگذشته ۶۸۵ قمری) را استنساخ می‌کردم دریافتم
که اثر مذکور جامع است، مگر آن که در آن کتاب اشاره نشده که حضرت مهدی علیه السلام امام دوازدهم
شیعیان دوازده‌امامی است. لذا تصمیم گرفتم احادیثی در این موضوع از اهل سنت به آن بیفزایم.
این کتاب در چهار باب سامان یافته و در شب هفتم شوال ۱۳۰۹ قمری در نجف اشرف به
اتمام رسیده است.^{۲۲}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... اما بعد فیقول العبد الفاتر... انی لَمَّا کتبت نسخة کتاب عقد

الدرر.

انجام: و قلّة تأملهم مرویاتهم و شبه ذلك فلیکن هذا آخر ما نسوقه من الکلام فی هذه
الرسالة.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۱۳۲۴/۴، نسخ، ۷ شوال ۱۳۰۹ قمری، نجف اشرف، ۱۵ برگ «۴۷ - ۶۱»،
رساله چهارم مجموعه، ۱۹ سطر، حاشیه‌نویسی دارد با نشان «منه».^{۲۳}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۲۵/۲، نسخ، ۷ شوال ۱۳۰۹ قمری، نجف اشرف، ۲۰ برگ «۵۴ - ۷۳»، رساله دوم مجموعه، ۱۹ سطر، حاشیه‌نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده است.^{۲۴}

بسط النور فی الامام المستور = ترجمة النور فی الامام المستور (فارسی)

این کتاب ترجمه النور فی الامام المستور است که در جای خود معرفی خواهد شد.^{۲۵}
آغاز: الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی محمد و آله الطاهیرین... بعد چنین گوید خاک پای اهل ایمان.
انجام: تا حال او از فرمان رسول خدا، در علم و نحو او، واضح شود و الحمد لله علی التوفیق للاتمام و کان فی مجالس آخرها عصر الاربعاء ثانی محرم الحرام سنة ۱۳۱۸ فی منزل الاخ فی الله ملا محمد تقی.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۳۶۴، نسخ، ۱۳ محرم ۱۳۱۸ قمری، همدان، ۱۱۴ برگ، ۲۳ سطر، گویا مؤلف نسخه را در مدّت یازده روز از مسوّد به مبیضه منتقل نموده است. حواشی اندک دارد. در پایان به تاریخ و محلّ چاپ کتب اهل سنت که در متن مورد استفاده قرار گرفته طی فهرستی اشاره کرده است.^{۲۶}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۶۵، شکسته‌نستعلیق، چهارشنبه ۲ محرم ۱۳۱۸ قمری، ۱۰۳ برگ، سطور مختلف «۱۴ - ۲۳».^{۲۷}

جابلقا و جابلسا (جابر سا و جابلقا) (عربی)

رساله‌ای است در خصوص کلمات و روایاتی که در مورد جابلقا و جابلسا یا جابرسا^{۲۸}. این کتاب در شب ۱۰ شوال ۱۳۲۱ قمری به پایان رسیده است.^{۲۹}
آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فیقول العاصی... هذه کلمات و روایات عن ارباب الدلالات تتعلق بمدینتی.

انجام: ثم الذی نقلهم من هذه الارض قادر ان یعیدهم اذا اراد فلیکن آخر ما نودعه فی تلک الرسالة حامداً مصلياً مسلماً مستغفراً.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۲۸۸، شکسته‌نستعلیق، ۱۰ شوال ۱۳۲۱ قمری، ۳۸ برگ، سطور مختلف «۱۹ - ۲۱»، در حاشیه از سوی مؤلف تصحیح گردیده و برخی نسخه بدل‌ها با نشان «خ ل» در حواشی آمده است. هم‌چنین قلم‌خوردگی‌های فراوان در متن و حاشیه مشاهده می‌شود.^{۳۰}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۰۳/۳، نسخ و شکسته نستعلیق، شب ۱۰ شوال ۱۳۲۱ قمری، ۴۶ برگ «۱۰۷ - ۱۵۲»، رساله سوم مجموعه، سطور مختلف «۱۷ - ۱۹»، حاشیه نویسی دارد و با نشان «منه» در حاشیه تصحیح شده است.^{۳۱}

ذیل کتاب العلام لاهتداء الهوائم = تکملة کتاب العلام (عربی)

مؤلف می گوید: وقتی کتاب العلام را می نوشتم عقد الدرر فی أخبار الإمام المنتظر (از ابویوسف بن یحیی سامی شافعی، درگذشته ۶۸۵) نزد من نبود و بعد از تألیف کتاب العلام به دستم رسید و احادیث مناسبی از آن استخراج کردم و به کتاب العلام اضافه کردم.^{۳۲}
آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد يقول العبد العاصی... لم یکن حضرنی وقت تألیفی کتاب العلام.

انجام: ولابأس بان یكون «خِتامُهُ مِسْکٌ وَفِی ذَلِکَ فَلِیَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ» فنقول.

نسخه ها

شماره نسخه: ۱۲۳۰۳/۲، نسخ، اوئل سده ۱۴ قمری، ۱۱ برگ «۹۷ - ۱۰۷»، رساله دوم مجموعه، سطور مختلف «۱۹ - ۲۱»، در حاشیه تصحیح شده است. تملک محمدرضا فرزند محمدجعفر بهاری برادر مؤلف به سال ۱۳۲۸ قمری در برگ آغازین به چشم می خورد.^{۳۳}

ذیل کتاب النور فی الامام المستور (عربی)

مؤلف پس از نگارش کتاب النور فی الامام المستور مورد نقد واقع می شود و این کتاب را در پاسخ آن ایرادها می نگارد. این کتاب در یک مقدمه و چند مقاله در دوم ماه صفر ۱۳۱۶ قمری تألیف شده است.^{۳۴}
آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فیقول الراجی... لَمَّا عثرت علی بعض کلمات علی الاحادیث.

انجام: فلاحظ ذلك بیعن (کذا) البصيرة فلیکن هذا آخر ما نملیه فی هذه الرسالة ففیه کفایة والحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً علی نعمه و آلائه و الصلاة علی نبیه محمد و آله.

نسخه ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۲۷۸/۲، نسخ (دو گونه)، ۱۱ رجب ۱۳۲۱ قمری، همدان، ۶۸ برگ «۱۵۴ - ۲۲۲»، رساله دوم مجموعه، ۱۹ سطر، در حاشیه از سوی مؤلف تصحیح گردیده و نشان بلاغ دارد. تعلیقات و حواشی اندکی با عنوان «منه» از مؤلف دیده می شود. هم چنین برخی از عناوین با لاجورد در حاشیه ثبت شده است.^{۳۵}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۱۳/۲، شکسته‌نستعلیق، ۱ رجب ۱۳۲۱ قمری، همدان، ۵۲ برگ «۱۴۸ - ۱۹۹»، رساله دوم مجموعه، سطور مختلف «۲۱ - ۲۲»، حاشیه‌نویسی دارد و در متن و حاشیه تصحیح شده است.^{۳۶}

۳. شماره نسخه: ۱۲۳۰۶/۱، نسخ، ۱۴ شعبان ۱۳۲۱ قمری، همدان، ۶۸ برگ «۱ - ۶۸»، رساله اول مجموعه، سطور مختلف «۲۰ - ۲۱»، حاشیه‌نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده است.^{۳۷}

عصمة الإمام المهدي (ع) = الاحادیث (عربی)

رساله‌ای است کوتاه در نقد و بررسی مطالبی که در مورد عصمت امام زمان (ع) در کتاب *دراسات اللیب فی الاسوة الحیب* (نگاشته محمد معین بن محمد امین السندی) آمده. هم‌چنین در این رساله مطالبی از عرفای بزرگ هم چون محی‌الدین ابن‌عربی و... درباره مهدی موعود مطرح و مورد بحث قرار گرفته است.^{۳۸}

آغاز: بسمه تعالی و حمده و عن العلامة محمد معین بن محمد امین السندی فی کتاب *دراسات اللیب فی الاسوة الحیب*.

انجام: و انضم الی ذلک ضعیف و لما یروی من ورعه و تقواه فلا مانع من قبوله انتهى.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۲۷/۳، نسخ، ۱۳۲۱ قمری، همدان، ۹ برگ «۲۲۳ - ۲۳۱»، رساله سوم مجموعه، ۱۹ سطر، در حاشیه از سوی مؤلف تصحیح شده و علامت «بلغ» دارد.^{۳۹}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۰۶/۲، شکسته‌نستعلیق، اوایل سده ۱۴ قمری (به قرینه رساله قبلی)، ۱۰ برگ «۶۸ - ۷۷»، رساله دوم مجموعه، سطور مختلف «۱۸ - ۱۹»، حاشیه‌نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده است.^{۴۰}

العلائم لاهتداء الهوائم (عربی)

رساله‌ای مفصل در علایم ظهور امام زمان با استفاده از آیات و روایات. این کتاب در اواخر ذی‌قعدة سال ۱۳۱۸ قمری در همدان نگاشته شده است.^{۴۱}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فیقول العبد العاصی... هذا کتاب... دعانی الی وضعه ان کان خرج منی.

انجام: فذلک الفضائل یکون من الفرج و اعظم الفرج و هو واضح و لیکن هذا آخر ما نملیه فی هذه الرسالة.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۳۰۳/۱، نسخ، ۲۰ ذیحجة ۱۳۱۸ قمری، ۹۶ برگ «۱ - ۹۶»، رساله اول مجموعه، ۱۸ سطر، با نشان «منه» حاشیه‌نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده و در

مجالس بسیاری که آخرین آن ۲۶ شوال ۱۳۱۹ قمری بوده از سوی مؤلف در همدان مقابله شده است.^{۴۲}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۴۴، نسخ، ۲۰ ذیحجه ۱۳۱۸ قمری، همدان، منزل کربلایی صادق، ۷۷ برگ، سطور مختلف «۲۱ - ۲۲»، اندکی حاشیه‌نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده است.^{۴۳}

علائم الظهور = شرح احادیث علائم الظهور (فارسی)

بحثی علمی پیرامون احادیث گوناگون درباره نشانه‌های ظهور که در چهار فصل به شرح ذیل سامان یافته است:

فصل اول: در روایات دالّه بر ظهور در زمان بنی‌عباس؛

فصل دوم: در بعضی وقایع ما قبل ظهور؛

فصل سوم: در ندهایی که در وقت ظهور انجام می‌گیرد؛

فصل چهارم: در وقایع غریبه آن زمان (ظهور).^{۴۴}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد چنین گوید محمدباقر... به واسطه شیوع اراجیف در میان عوام، ترجمه و بیان جمله از احادیث علایم ظهور.

انجام: در اول پاییز است که خرما را نچیده، باران فاسد می‌سازد او را؛ پس رمضان صیحه آخر پاییز یا اول زمستان خواهد بود.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۳۵۱/۱ شکسته‌نستعلیق، اوایل سده ۱۴ قمری، ۵۵ برگ «؟؟ - ؟؟»، ۱۷ سطر، در حاشیه توضیحاتی از سوی مؤلف آمده است.^{۴۵}

۲. شماره نسخه: ۱۲۳۵۰/۱، شکسته‌نستعلیق، اوایل سده ۱۴ قمری (به قرینه رساله دوم)، ۵۰ برگ «۱ - ۵۰»، ۱۶ سطر، حاشیه‌نویسی شده و در حاشیه تصحیح شده است.^{۴۶}

قامعة اللجاج و دافعة الحجاج (عربی)

مؤلف در مقدمه کتاب چنین می‌نگارد: برخی از ابنای زمان بلکه طلاب اقدام به تعیین زمان ظهور حضرت مهدی عج می‌نمایند در حالی که هیچ سند محکمی در دست ندارند. آن‌گاه مؤلف درصدد تصحیح اعتقاد مردم برآمده مطالب کتاب را در پیش می‌گیرد.^{۴۷}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فیقول تراب طلاب العلوم الدینیة و خدمة الاخبار و الاثار النبویة المرویة فی الامور الشرعیة انار الله برهانهم.

انجام: بما يحتاج الیه او لیس علیه من مزید فلنکتف بذلك حامداً مصلیاً مسلماً مستغفراً واجباً^{۴۸} من الله الثواب فی الماب.

نسخه‌ها

شماره نسخه: ۱۲۳۴۶/۲، نسخ، ۲۸ شوال ۱۳۱۷ قمری، روستای بهار همدان، ۱۶ برگ «۴۵ - ۶۰»، سطور مختلف «۱۵ - ۱۹».^{۴۹}

کتاب النور فی الامام المستور (عربی)

مؤلف درباره این اثر خود چنین می‌نگارد: چون تألیف کتاب *ابهی الدرر فی تکملة عقد الدرر فی اخبار الامام المنتظر* را به پایان بردم، دیدم که آن کتاب مختصر بوده، فقط شامل احادیث اهل سنت در اثبات وجود امام زمان و حالات آن حضرت است لذا تصمیم به نگارش کتاب حاضر گرفتم.

این کتاب در شب دوم صفر المظفر ۱۳۱۶ قمری در نجف اشرف نگارش شده است. مطالب کتاب از قرار ذیل است:

مقدمه: احتیاج به وجود کسی که قیام به امر دین کند؛

باب اول: اخبار دالّه بر وجود امام؛

باب دوم: ترس از گمراهی این امت؛

باب سوم: تمسک به قرآن و اهل بیت؛

باب چهارم: تعیین اهل بیت؛

باب پنجم: امامان شیعه دوازده نفرند؛

باب ششم: اخباری که دلالت می‌کنند امامان، دوازده نفرند؛

باب هفتم: مطالب دیگر درباره امامان دوازده‌گانه شیعه.^{۵۰}

مؤلف خود بر این کتاب یک ذیل و یک ترجمه نگاشته است که در جای خود به معرفی آنها خواهیم پرداخت.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فیقول العبد الفاتر... انی کنت کتبت کتابی *ابهی الدرر فی*

تکملة عقد الدرر فی اخبار الامام المنتظر...

انجام: فلیکن هذا آخر مانملیه فی و لم نعط الکلام فی الابواب و غیرها حقه روماً للاختصار.

نسخه‌ها

۱. شماره نسخه: ۱۲۲۷۸/۱، نسخ (دوگانه)، ۲ صفر المظفر ۱۳۱۶ قمری، ۱۵۳ برگ «۱ - ۱۵۳»، رساله اول مجموعه، ۱۹ سطر، در حاشیه از سوی مؤلف تصحیح شده و نسخه بدل‌ها با عبارت «خ ل» در حواشی آمده، هم‌چنین حواشی و تعلیقات اندکی با عنوان «منه» از مؤلف نیز دیده می‌شود.^{۵۱}

۲. شماره نسخه: ۱/۱۲۳۱۳، شکسته نستعلیق، شب ۱۱ محرم ۱۳۱۶ قمری، نجف اشرف، ۱۲۸ برگ «۱۱ - ۱۳۸»، رساله اول مجموعه، سطور مختلف «۱۸ - ۲۰»، حاشیه نویسی دارد و در حاشیه تصحیح شده است.^{۵۲}

۳. کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام، شماره نسخه: ۸۹۹. این نسخه به خط مؤلف محترم است و در مقدمه آن تقریظی به خط آیت الله سیدحسن صدر دیده می شود.^{۵۳}

مقارنات ظهور الحجة (عج) (فارسی)

رساله ای است مختصر در دفع برخی شبهات و ردّ بعضی از روایاتی که درباره امام زمان علیه السلام جعل شده است. این کتاب در ماه صفر ۱۳۳۲ به پایان رسیده است.^{۵۴}

آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد بر کافه اهل ایمان مخفی نماند چند فرقه ای از اهل ضلال برای گمراه نمودن نادانها.

انجام: و بر آنها لازم است که به رساله اصول دین ما و امثال آن مراجعه نموده عقاید محکم نمایند.

نسخه ها

شماره نسخه: ۴/۱۲۳۳۹، شکسته نستعلیق، صفر ۱۳۳۲ قمری، ۸ برگ «۹۷ - ۱۰۴»، رساله چهارم مجموعه، سطور مختلف «۱۳ - ۱۵».^{۵۵}

الوجيزة في الغيبة الحجة علیه السلام (عربی)

رساله ای مختصر درباره غیبت امام زمان علیه السلام با استفاده از آیات و روایات. این کتاب یک مقدمه و نه امر دارد و در شب جمعه ۸ شوال ۱۳۲۶ قمری در همدان به انجام رسیده است.^{۵۶}

آغاز: نحمدک اللهم یا باری النسم و خالق اللوح و القلم الذی «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم».^{۵۷}

انجام: و لیکن هذا آخر ما نملیه فی تلك الوجيزة فی الغيبة جعلها الله تعالی ذخیره للمعاد.

نسخه ها

۱. شماره نسخه: ۲/۱۲۳۵۰، شکسته نستعلیق، شب جمعه ۱۸^{۵۸} ماه شوال ۱۳۲۶ قمری، همدان، تعداد برگ: ۲۷ برگ «۵۱ - ۷۷»، رساله دوم مجموعه، سطور مختلف «۱۴ - ۱۵»، حاشیه نویسی دارد و در متن و حاشیه تصحیح شده و مطلبی درباره چند تن از سال خوردگان در برگ آغازین آمده است.^{۵۹}

۲. شماره نسخه: ۲/۱۲۳۵۱، شکسته نستعلیق، شب جمعه ۱۸ ماه شوال ۱۳۲۶ قمری، همدان،

۳۶ برگ «۵۶ - ۹۱»، رساله دوم مجموعه، ۱۴ سطر، اندکی حاشیه نویسی دارد.^{۶۰}

الوجيزة في علامات الظهور = تفسير آية و قضينا إلى بني إسرائيل (عربی)

رساله‌ای مختصر با موضوع علامات ظهور که در حقیقت تفسیر آیه چهارم سوره اسراء: «وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» است. مؤلف در این رساله، احادیث مربوط به علایم ظهور امام زمان علیه السلام را از تفاسیر و کتاب‌های روایی با عناوین «قوله تعالى، اقول» جمع‌آوری نموده است.^{۶۱} آغاز: الحمد لله رب العالمین... و بعد فهذه وجيزة امليتها تذكرة و تبصرة فاقول من العلامات و الامارات.

انجام: فليكن هذا آخر ما نملیه فی هذه الرسالة... حامداً مسلماً مستغفراً سائلاً... بمحمد و آله صلوات الله عليه اجمعين.

نسخه‌ها

۱. ۱۲۲۸۳، نستعلیق، ربیع الاول ۱۳۲۹ قمری، ۳۱ برگ، ۱۴ سطر، در حاشیه از سوی مؤلف تصحیح گردیده و تعلیقات و حواشی اندکی با عنوان «منه» از وی و یک حاشیه گویا به خط مرحوم آیت‌الله شیخ محمد حسین بهاری فرزند مؤلف در پشت برگ ۸ آمده است. در انجام ۲ برگ (۳۱ - ۳۲) احادیث و فواید دیده می‌شود که در تاریخ ۱۳۲۹ قمری نگاشته شده است.^{۶۲}

۲. شماره نسخه: ۱۲۲۸۴، نستعلیق، ربیع الاول ۱۳۲۹ قمری، ۱۸ برگ، ۱۸ سطر، در حاشیه از سوی مؤلف حواشی بسیاری با قلم خوردگی در برخی عبارات وجود دارد. از برگ ۱۸ - ۲۰ فواید گوناگون روایی و... به چشم می‌خورد. در انجام تاریخ ۱۳۲۱ قمری دیده می‌شود که دست برده شده و تاریخ ۱۳۲۹ قمری صحیح است.^{۶۳}

چند نکته

۱. از بررسی منابع چنین به دست می‌آید که علامه بهاری چندین اثر مهدوی دیگر نیز بدین شرح دارد: *بعث الأموات قبل ظهور الحجة*،^{۶۴} *جواب منکر وجود صاحب الزمان*،^{۶۵} *الرد علی قصیده البغدایة*،^{۶۶} *الرد علی منکر صاحب الزمان فی هذه الزمان*.^{۶۷}

۲. با توجه به عدم وجود معلومات، نمی‌توان قضاوت کرد که آیا اثر دوم همان اثر چهارم است یا نه؟

۳. تا کنون در فهرس موجود به نسخه یا نسخه‌هایی از چهار کتاب فوق برنخورده‌ایم. آقابزرگ در *نقباء البشر* گفته است پنج عنوان از تألیفات بهاری در سال ۱۳۶۹ قمری توسط فرزندش به کتاب‌خانه مدرسه کاظمیه در نجف اشرف وقف شده است.^{۶۸} هم‌چنین آقابزرگ آورده: علامه بهاری برخی از کتب خود را به برادرش محمدرضا، هبه کرده است.^{۶۹} امیدواریم این چهار اثر مهدوی جزو این نسخ موقوفه و موهوبه باشد.

۴. هم‌نامی اتفاقی علامه بهاری و پدرش با شیخ محمدباقر بن محمدجعفر همدانی (درگذشته ۱۳۱۹ قمری)، رییس فرقه شیخیه همدان، برخی انتسابات و اشتباهات را درباره تألیفات این دو در منابع پدید آورده است.^{۲۰}
۵. تبیین جایگاه علامه بهاری در پژوهش‌های مهدوی نیازمند بررسی دقیق و عمیق آثار ایشان است و این خود نیازمند بحثی گسترده و مستقل است.

پی‌نوشت‌ها

* دانش‌آموخته حوزه علمیه قم.

۱. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷.
- بنابر یادداشت فرزند علامه بهاری شیخ محمد حسین بهاری معروف به حجت‌الاسلامی در ابتدای یکی از آثار پدر، تولد وی در روز سی‌ام ذی‌الحجه سال ۱۲۷۵ در بهار همدان بوده است. (نک: میراث شهاب، تابستان ۱۳۷۷، ش ۱۲، ص ۶۷)
۲. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷؛ دانش‌نامه جهان اسلام، ج ۴، ص ۷۱۹.
۳. دایرة المعارف تشیع، ج ۳، ص ۵۱۴.
۴. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷.
۵. دانش‌نامه جهان اسلام، ج ۴، ص ۷۱۹.
۶. معارف الرجال، ج ۱، ص ۱۴۴.
۷. گنجینه دانش‌مندان، ج ۷، ص ۳۶۷.
۸. میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۶۷؛ دایرة المعارف تشیع، ج ۴، ص ۵۱۴.
۹. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷.
۱۰. تقیاء البشر فی القرن الرابع عشر، ج ۱، ص ۲۰۱.
۱۱. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷.
۱۲. میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۶۷.
۱۳. دانش‌نامه جهان اسلام، ج ۴، ص ۷۲۰.
۱۴. دایرة المعارف تشیع، ج ۴، ص ۵۱۴.

۱۵. اعیان الشیعة، ج ۳، ص ۵۳۷.
۱۶. در در ایران، در ۴۶ صفحه به صورت حروفی به چاپ رسیده است.
۱۷. نک: الذریعة، ذیل مدخل‌های معرفی شده.
۱۸. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۵؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۰.
۱۹. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۵ - ۲۳۶.
۲۰. الذریعة، ج ۲، ص ۴۹۹؛ فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۷؛ میراث شهاب، ش ۱۳، ص ۵.
۲۱. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۷.
۲۲. الذریعة، ج ۱، ص ۷۹؛ فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۰۲؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۴؛ ریحانة الادب، ج ۵، ص ۳۷۳.
۲۳. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۰۲.
۲۴. همان، ص ۲۰۴.
۲۵. الذریعة، ج ۳، ص ۱۰۹.
۲۶. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۵۷ - ۲۵۸.
۲۷. همان، ص ۲۵۸ - ۲۵۹.
۲۸. در برخی از منابع با ضبط «جابر سا» آمده است. (نک: معارف و معاریف، ج ۴، ص ۴۰)
۲۹. الذریعة، ج ۵، ص ۲۰ و ج ۱۳، ص ۳۷۰؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۰.
۳۰. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۵۰ - ۱۵۱.
۳۱. همان، ص ۱۷۴.
۳۲. الذریعة، ج ۱۰، ص ۵۰ و ج ۱۵، ص ۳۰۸؛ فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۷۳ - ۱۷۴؛ میراث شهاب، ش ۱۳، ص ۶.
۳۳. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۷۳ - ۱۷۴.
۳۴. الذریعة، ج ۱۰، ص ۵۱؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۰؛ معجم المؤلفین، ج ۲، ص ۹۲.
۳۵. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۲۸ - ۱۲۹.
۳۶. همان، ص ۱۸۷.
۳۷. همان، ص ۱۷۷.
۳۸. الذریعة، ج ۱۰، ص ۵۱؛ فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۲۹.
۳۹. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۳۰ - ۱۳۱.
۴۰. همان، ص ۱۷۷ - ۱۷۸.
۴۱. الذریعة، ج ۱۵، ص ۳۰۸؛ فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۷۳؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۱.
۴۲. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۷۲ - ۱۷۳.
۴۳. همان، ص ۲۲۳.
۴۴. همان، ص ۲۴۴؛ میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۱.
۴۵. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۲۴.

۴۶. همان، ص ۲۴۳ - ۲۴۴. با توجه به شباهت‌هایی که بین این نسخه و نسخه شماره ۱۲۳۵۱/۱ وجود دارد، این نسخه نیز در این جا معرفی شد که در حقیقت نسخه دوم کتاب *علائم الظهور* است.
۴۷. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۶: میراث شهاب، ش ۱۳، ص ۵.
۴۸. احتمالاً راجحاً باشد.
۴۹. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۶.
۵۰. *الذریعة*، ج ۲۴، ص ۳۷۴: فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۸۶: میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۱: *معجم المؤلفین*، ج ۹، ص ۹۲. این اثر با تحقیق محققان دارالتحقیق آستانه حضرت معصومه علیها السلام با استفاده از نسخه سوم این اثر (به خط مؤلف)، توسط انتشارات زائر در سال ۱۳۸۲ به چاپ رسیده است.
۵۱. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۲۷ - ۱۲۸. در برگ آغازین، یادداشتی از آیت‌الله حاج شیخ محمدحسین بهاری همدانی فرزند مؤلف در سؤال ۱۳۷۳ق به این مضمون آمده: «این نسخه را به آفاسیدفخرالدین بدهند تا در کاظمین به چاپ برساند»؛ ولی مشخص نیست آیا این اثر چاپ شده یا نه؟
۵۲. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۸۶.
۵۳. این نسخه تاکنون در هیچ‌یک از فهراس چاپ شده آستانه معرفی نشده و احتمالاً در جلد سوم از فهرست جدید معرفی خواهد شد. (نک: کتاب *النور فی الامام المستور*، تحقیق و چاپ: آستانه حضرت معصومه علیها السلام، ص ۲۸)
۵۴. *الذریعة*، ج ۲۱، ص ۳۷۸: فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۲۹: میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۱.
۵۵. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۲۹.
۵۶. *الذریعة*، ج ۲۵، ص ۴۶: فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۴۳: میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۱.
۵۷. سوره علق، آیه ۵.
۵۸. در قسمت کتاب‌شناسی فهرست آیت‌الله مرعشی، ۸ سؤال آمده، ولی در قسمت نسخه‌شناسی، ۱۸ سؤال ذکر شده است.
۵۹. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۲۳۴ - ۲۴۴.
۶۰. همان، ج ۳۱، ص ۲۴۵.
۶۱. *عیان الشیعة* (بیروت: دارالتعارف)، ج ۳، ص ۵۳۷: میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۶۷.
۶۲. فهرست آیت‌الله مرعشی، ج ۳۱، ص ۱۴۰ - ۱۴۱.
۶۳. همان، ص ۱۴۱.
۶۴. میراث شهاب، ش ۱۲، ص ۷۴: *نقباء البشر فی القرن الرابع عشر*، ج ۱، ص ۲۰۲.
۶۵. *الذریعة*، ج ۵، ص ۱۹۴.
۶۶. همان، ج ۱۰، ص ۲۱۸.
۶۷. همان، ص ۲۳۰.
۶۸. *نقباء البشر فی القرن الرابع عشر*، ج ۱، ص ۲۰۳.
۶۹. همان، ص ۲۰۲.
۷۰. *دانش‌نامه جهان اسلام*، ج ۴، ص ۷۲۰: *دایرة المعارف تشیع*، ج ۳، ص ۵۱۵.